אור הצפון — קושיות עורף

קושיות עורפכשחטאו בני ישראל במדבר בחטא העגל, כתוב בתורה: "וידבר ה' אל משה לך רד כי שחת עמך וכו' עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו וכו'". לאחר זה מתחיל הכתוב שוב: "ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא ועתה הניחה לי וכו' ויחר אפי בהם ואכלם" (שמות לב). והנה תמוה מאד, כי הרי ה' אמר למשה שבני ישראל חטאו חטאה גדולה כזאת שעבדו עבודה זרה, עשו להם עגל והשתחוו לו ואמרו עליו: "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים", ובכל זאת לא גזר כליה בגלל זה, ורק מאחר שראה אותם קשי עורף אמר למשה שהוא רוצה לכלותם. ולכאורה זה נדמה לנו כמי שרואה אדם עושה מלאכה בשבת שחייבים על זה סקילה והוא בא לייסרו על אשר עבר איזה מנהג קל. אולם מכאן אנו רואים שליקוי במדה גרוע מחטא ואף מחטא חמור ביותר כמו עבודה זרה. והדברים ברורים ומובנים.

כבר עמדנו על כך שכל גדולתו של האדם הוא בזה שיש לו כוח הבחירה, שה' הטביע בו חופש היכולת שאינו כבול לרצון ה' ובידו לנהוג כאוות נפשו. והכוח הזה, כוח הבחירה, הוא הוא בחינת צלם האלהים שבאדם, באשר האלהים בלבד הוא בעל היכולת ואין זולתו. והודות לכוח זה ראוי האדם להידמות לקונו, כפי דברי הכתוב: "זה אלי ואנוהו", ודורשים חז"ל: "ואנוהו - הוי דומה לו, מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום וכו'" (שבת קלג; וראה שם רש"י הדורש: "לשון אנוהו - אני והוא, אעשה עצמי כמותו להידבק בדרכיו"). ולא עוד אלא שרוממותו של ה' בעולם תלויה, כביכול, באדם, כפי שמשמע מדברי אותו הכתוב: "זה אלי ואנוהו" - "זה אלי" תלוי ב"אנוהו". בזה שאדם מתדמה לקונו במדותיו הוא מביא נוי להקדוש ברוך הוא ומכתיר אותו לאל, באשר על ידי כך משתקפת בו, באדם, תפארתו וגדולתו.

ומשום כך אומר הכתוב על ישראל: "מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו" (דברים ד), ודורשים חז"ל: "הקדוש ברוך הוא כביכול עושה את ישראל עיקר - 'אשר לו גוי קרוב' אינו אומר, אלא 'אשר לו אלהים קרובים אליו'" (ילקוט שם), כלומר הקדוש ברוך הוא מתיחס בזה שהוא קרוב לישראל והם המגדלים אותו, כביכול, וכן כתוב: "ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מט), ואומרים חז"ל: "אמר הקדוש ברוך הוא אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם דכתיב 'את ה' האמרת היום'" (ילקוט שם). ישראל נותנים כביכול כוח לה' והוא מתפאר ומשתבח על ידם. וגם מלאכי השרת מקלסים את ה' בזה ואומרים: "ברוך ה' אלהי ישראל" (תהלים פט; וראה ילקוט שם). ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא קראו ליעקב אל, שנאמר "ויקרא לו אל אלהי ישראל (בראשית לג; וראה מגילה יח). והכל משום כוח הבחירה שהוטבע בהם שבידם להידמות למדות ה', שרק הודות לכך משתקף בו צלם האלהים ומתגלית דמותו, כביכול.

ולאו דוקא ישראל, אלא כל אדם הנברא בצלם אלהים והוטבע בו כוח הבחירה ראוי להגיע לגדולה זו. והרי גם יעקב, בעוד לא היה עם ישראל, קיבל את השם הזה על ידי מעשיו והוא שהטביע את השם ישראל לכל דורותיו אחריו. וכן בידו של כל אדם ואדם בכל הדודות להשיג מדריגה כזאת. ובזה גדול כוחו של האדם על המלאכים, באשר להם אין כוח הבחירה ואין באפשרותם להידמות לה' ומשום כך אין הקדוש ברוך הוא מתגדל ומתפאר בהם.

והנה נמצא לפי זה שאדם העובר עבירה, אינו פוגע בצלם אלהים שבו, כי החטא אינו נובע מכוח הניגוד שבאדם כי אם דוקא מכוח העצמאות שבו, מכוח הבחירה שחונן בו שהוא דומה בזה לקונו. ואם הוא משתמש בכוח זה לרעה ובוחר בניגוד לרצון ה', אין זה אלא משגה ולא משנה מעצמיותו בתור אדם, וכשם שבחר היום ברע, בידו מחר להשתמש באותו הכוח ולהתגבר על יצרו ולבחור בטוב. ומטעם זה ברא ה' את התשובה עם תחילת בריאת העולם, כדברי הכתוב (תהלים צ) "בטרם הרים יולדו וכו' ותאמר שובו בני אדם" (ראה פסחים נד), כי זה קשור בזה. אם ה' הטביע באדם את כוח הבחירה שיש לו היכולת גם לחטוא, הרי היה הכרח לברוא יחד עם זה גם את התשובה, שיהיה בידו לחזור מהחטא ולבחור בטוב. וזה וזה, הן חופש הבחירה והן כוח התשובה, הם מהות עצמיותו של האדם שנברא בצלמו ובדמותו של הקדוש ברוך הוא.

אולם לעומת זה, אם האדם לקוי במדותיו, הרי זה ניגוד לעצמיותו בתור אדם ופגיעה בצלם אלהים שבו, באשר האלהים הוא מקור כל הטוב ועל האדם הנברא בדמותו ובצלמו להיות דומה לו, וככל אשר מדותיו מקולקלות הריהו משונה מטבע ברייתו ומתרחק ממהות האדם ונפגמת איפוא על ידו דמות ה' המשתקפת באדם.

ומכאן מובן למה לא אמר ה' לכלות את בני ישראל בגלל עצם חטא העגל, משום שלא היתה זו אלא עבירה מכוח בחירתו שהוא דומה בזה לאלהים ואין בזה פגיעה בעצמיותו, אבל לאחר שה' ראה שהעם לקוי במדותיו, ונפגמה, איפוא, עצמיות האדם שבהם ודמיונם לאלהים, אין להם זכות קיום בעולם ונגזר עליהם לכלותם.

ואם בכל המדות כך, על אחת כמה מדת קשיות העורף, שבעצם מהותה היא מנוגדת לבחירה, כי כל ערכה של הבחירה הוא שהאדם חפשי בדעתו לבחור כרצונו, אבל לאחר שהוא קשה עורף, ניטל ממנו חופש רצונו ואיננו בעל בחירה, ואין בכוחו איפוא גם לעשות תשובה, והרי נתערער בזה היסוד של עצמיות האדם ואין לו כל תקנה.

ומשום כך גם שיבר משה את הלוחות, ואף על פי שמסר נפשו עליהם ולא אכל ולא שתה בגללם ארבעים יום וארבעים לילה וראה בהם תכלית העולם, אבל לאחר שמצא את בני ישראל לקויים במדותיהם ופגומים בעצמיותם, ולא עוד אלא שהם קשי עורף, לא ראה אותם עוד ראויים לעשרת הדברות ואין למי לתת את הלוחות.